

Píše Marie Škarpová

(E*forum, 04. 05. 2016)

Bývaly doby, kdy v českém obecném povědomí pojem „jezuitské misie“ splýval s představou násilím vynucovaného přestupu Čechů ke katolictví a kdy se za trefné postižení vztahu jezuitů k české literatuře považoval známý Havlíčkův epigram o lýtých hubitelích českých knížek. O tom, jak jsou tyto představy schematicky černobílé, usilovala přesvědčit českou společnost skupina katolických intelektuálů nejpozději od 30. let 20. století a na jejich snahy poté navazovali – navzdory časté nepřízni politických poměrů – další pokračovatelé. Díky nim je dnes snad již zřejmé, že chceme-li poznat misijní působení členů české provincie Tovaryšstva Ježíšova v 17. a 18. století v celistvosti, nelze zůstat v české kotlině či moravském úvalu, ba dokonce ani na evropském kontinentě, ale že je nutné podívat se i za „velkou louži“. A rovněž nejpozději od 30. let 20. století bylo přesvědčivě ukazováno nejen na to, že spojení „literárně činný český jezuita“ není protimluv, ale též na to, že se při pátrání po slovesné tvorbě českých jezuitů raného novověku nelze omezit jen na české reálie. Vždyť např. právě čeští jezuité působící v zámoří o své cestě do misií i o svých misiích podávali své „mateřské“ provincii pravidelné písemné zprávy. O mnohých z těchto literátů však dnes bohužel platí rčení, že doma nikdo není prorokem: zatímco v zahraničí se jejich texty těší setrvalé popularitě (viz např. anglickou edici deníků českého jezuitu Václava Lincka z průzkumných výprav po Severní Americe), ve své vlasti jsou prakticky neznámí.

Aby tomu tak nebylo, o to usiloval např. již Zdeněk Kalista objevným výběrem z korespondence českých jezuitů ze zámořských misií *Cesty ve znamení kříže* (1941) a později též zejména Josef Polišenský a Simona Binková neméně objevnou antologií *Česká touha cestovatelská* (1989). Jako vědomé pokračování obou těchto počínů je koncipována i objemná edice Pavla Zavadila **Čeští jezuité objevují Nový svět**, kterou s vročením 2015 vydalo nakladatelství Argo. Její podtitul *Dopisy a zprávy o plavbách, cestách a živobytí z Ameriky, Filipín a Marián (1657–1741)* výmluvně ukazuje na časové, geografické, žánrové i tematické vymezení knihy. Snad jen k označení „čeští jezuité“ je nutno upřesnit, že jím má editor na mysli jezuitu pocházející z české provincie Tovaryšstva Ježíšova, tj. bez ohledu na jejich mateřský jazyk.

Antologie je výsledkem Zavadilova mnohaletého úsilí, zahrnujícího práci heuristickou, překladatelskou i ediční. O pečlivé heuristice svědčí mj. obsáhlý soupis všech známých dopisů českých jezuitů z Ameriky a Tichomoří dochovaných v České republice, který je k edici připojen. Jde ovšem jen o část dobové korespondence, neboť se v ní poměrně často odkazuje na listy, které se (zatím) dohledat nepodařilo. Ve shromážděném souboru přitom převažují opisy, v některých z nich zapsané texty prošly též zjevnými

redakčními úpravami, a nejeden z dopisů se navíc dochoval v porušené či neúplné podobě, s nečitelnými místy a mnohdy i s opisovačovými chybami. S tím vším se editor musel vyrovnat. Knize tak předcházelo vytvoření edice latinských, tj. původních jazykových verzí dopisů, z níž editor následně učinil užší výběr textů, které přeložil do češtiny – a nutno říci, že jazykem velmi čtivým.

Editované texty jsou doprovozeny dvěma obsáhlými studiemi P. Zavadila a S. Binkové, čtenáři však v knize jistě ocení především mnoho dalších užitečných průvodních textů. Kromě soupisu pramenů v ní mj. naleznou biogramy autorů i adresátů editovaných dopisů, výkladový slovníček jezuitských reálií, četné rejstříky a především poctivě zpracované vysvětlivky, jež dokládají, že se podařilo identifikovat většinu z početných v korespondenci zmiňovaných osob, událostí, zámořských lokalit, zástupců exotického rostlinstva a zvířeny atd. Opomenout nelze ani výbornou obrazovou přílohu včetně mapek pojednávaných misijních území či mapek se zákresy popisovaných cest.

Psaní dopisů do domácí řádové provincie jezuitští misionáři, uvyklí na podávání každoročních zpráv představeným, zjevně pojímali také jako plnění povinnosti pravidelného referování nadřízenému. V případě dochovaných listů nejde o soukromou korespondenci, autoři evidentně počítali s větším okruhem čtenářů než pouze s adresátem a sami sebe chápali spíše ve funkci jakýchsi zahraničních zpravodajů. Dopisy psali ve vzájemné součinnosti: usilovali o to, aby se zprávy vzájemně doplňovaly, a témata, o nichž chtěli pojednat, si mezi sebou rozdělovali. U jezuitů z mladších výprav je pak patrné, že znali korespondenci prvních, „zakladatelských“ misionářů, neboť své texty do značné míry koncipovali jako její pokračování. Listy prvních českých zámořských misionářů se nadto očividně postupem času stávaly kanonickým vzorem, jak je zřejmé např. z prohlášení Adama Gilga, že chce podat „aspoň jakýsi druh napodobeniny dopisů našich prvních misionářů“ (s. 515). Jde tedy o psaní nápadně normované a zároveň též recyklující jiné texty, neboť čeští jezuité do dopisů neváhali zařazovat i úryvky či výtahy z textů „cizích“ misionářů, o nichž se domnívali, že by pro adresáty mohly být zajímavé.

Vedle pasáží popisujících zvláštnosti cizích krajů, exotickou faunu a flóru, zvyky domorodců či misijní úspěchy i neúspěchy však korespondence obsahuje též záznamy jedinečných událostí, a to mnohdy událostí velmi nečekaných, jaké umí vytvořit jen sám život. A tak se např. při čtení dopisů z pera první skupiny českých jezuitů do španělského zámoří začne před našima očima odvíjet příběh vpravdě pozoruhodný: kvůli zdržení nepříznivými větry ve Středomoří jim odpluje z Cádizu zámořská flotila takřikajíc přímo před očima, po roce nuceného čekání v jižním Španělsku se při vyplouvání flotily z cádizského přístavu jejich loď nevratně poškodí a odsoudí část výpravy k dalšímu roku čekání, vyplněnému mj. řáděním moru a zemětřesením; při následném pokusu odplout do zámoří se celá flotila záhy octne uprostřed ničivého tajfunu atd. Kniha tedy nabízí i čtení napínavých a strhujících příběhů, jež jsou nadto většinou podány vytříbeným stylem, svědčícím o tom, že jejich vypravěči byli mistři slova, cvičení v umění rétoricky působivého projevu.

Při čtení se brzy vyjeví i další věc: ač tato literární tvorba vznikala „v nejzazších koutech světa a na jeho posledních výspách“, jak misionáři rádi zdůrazňovali, byla v prvé řadě určena pro české prostředí. Ostatně některé listy obsahují přímé výzvy jezuitům české provincie (např. Ondřej Suppetius svůj dopis koncipoval jako prosbu o nové české posily pro chilské misie; naproti tomu Jan Gintzel, trpce zklamán realitou brazilských misí, doporučil české provincii, aby své misijní úsilí napříště raději zaměřila do Uher). Členové mladších výprav se pak se zálibou soustřeďovali na líčení úspěchů prvních českých misionářů (např. Adam Kall píše o Šimonu Boruhradském, Adam Gilg o Josefu Neumanovi, Václav Brejer o Samuelu Fritzovi atd.), resp. referovali o jejich násilné smrti (Matěj Cuculinus o zavraždění Augustina Strobacha domorodci na Mariánských ostrovech, Václav Brejer o zabití Jindřicha Richtera amazonskými indiány). Tyto texty se následně stávaly podnětem k domácí literární tvorbě, např. relace o Strobachově a Richterově smrti posloužily jako předloha pro dva legendisticky pojaté spisy, vydané v českých zemích. Čeští jezuité v zámoří si byli dobře vědomi, že se i oni podílejí na sebe prezentaci domácí řádové provincie, neboli jak napsal např. Jan Tilpe o Strobachově usmrcení, „indiánské povstání stvořilo české provincii ušlechtilého mučedníka“ (s. 352).

Texty zpřístupněné v antologii jsou pochopitelně též zajímavým pramenem pro studium dobové situace v Tovaryšstvu Ježíšovu (velmi často je v dopisech tematizováno napětí mezi španělskými či portugalskými jezuiti na straně jedné a jezuiti ostatních národností na straně druhé), pro poznávání dobového jezuitského misijního modelu v Americe a Tichomoří atd. Edice nepochybně nabízí výborný materiál pro výzkum dobových kulturních schémat a poznávacích rastrů (Středo)evropanů a jejich vztahu k jiným civilizacím a kulturám, o jejich hodnocení amerických či tichomořských domorodých kultur a nezajímavá není např. ani pro studium dobových praktik zasílání korespondence ze zámoří či proticenzurních strategií.

U některých českých jezuitů ze zámořských misí představuje korespondence jejich jediný známý slovesný projev, u jiných však jde jen o část literární tvorby. Ti kromě náboženských spisů publikovali i rozmanitá odborná pojednání z oboru kartografie, botaniky, medicíny, lingvistiky (slovníky a mluvnice domorodých jazyků), historiografie, matematiky atd. Je známou skutečností, že někteří z nich podali výkony posunující poznání lidstva: např. Jiří Kamel jako první popsal filipínskou faunu a flóru, Samuel Fritz jako první Evropan sjel celou Amazonku, Šimon Boruhradský byl úspěšným projektantem náročných odvodňovacích prací v mexické metropoli, Pavel Klein podal první zprávu o několika nově objevených tichomořských ostrovech a vytvořil první slovník tagalštiny atd. Sami jezuité si byli průkopnictvím svých výkonů vědomi, jak dokládají např. komentáře Adama Gilga, které připojoval k mapám, v nichž poprvé zaznamenal dosud nezakreslená území; nicméně týž jezuita k tomu zároveň v jednom ze svých dopisů podotkl: „Mou povinností v těchto světových končinách ... je vykonat něco, co má význam z hlediska věčnosti. Všechné vědecké poznatky, které nedokážou utišit hlad chudých, ... mi žádnou vážnost neobstarají“ (s. 525).

Čeští jezuité objevují Nový svět. Dopisy a zprávy o plavbách, cestách a živobyті

z Ameriky, Filipín a Marián (1657-1741). Z latinských originálů vybral, přeložil,
k vydání připravil a úvodní studii napsal Pavel Zavadil, doslov Simona Binková. Praha,
Argo 2015. 831 s.

www.ipsl.cz